

İlahiyat Fakültesi Dergilerindeki İslam Tarihi Makalelerinin Belge Tarihçiliği Açısından Değerlendirilmesi -Ankara, Marmara ve Atatürk İlahiyat Fakülte Dergileri-

Evaluation of the Articles of the Dividend Faculty Documents for the Documentary History of the Document -Ankara, Marmara and Atatürk's Divinities Faculty Directories-

Halide ASLAN^a

^aİslam Tarihi AD,
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Ankara

Received: 16.10.2017

Received in revised form: 06.12.2017

Accepted: 14.12.2017

Available online: 20.03.2018

Correspondence:

Halide ASLAN
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Tarihi AD, Ankara,
TÜRKİYE/TURKEY
haslan@ankara.edu.tr

ÖZ Belge tarihçiliği tarih çalışmaları arasında güvenilirliği ve yeterliği açısından halen tartışmalara konu olsa da tarih denildiğinde belgeden hâli olunmayacağı görüşü daha yaygındır. Belge denilince arşiv vesikası da, hatırat da, mezar taşı da bu kapsamda algılanmıştır. Biz de çalışmamızda bu hususu sorumuz addederek bir açıdan cevap aramayı denedik. Belge tarihçiliği açısından İlahiyat fakülteleri dergilerinde yayımlanan İslam tarihi alanı makalelerini değerlendirmeyi amaçladık. Ancak sayıca çok fazla olan bu alanı daraltmak adına üç fakülte belirledik, hem geçmişi derin hem de dergi geçmişi oldukça sağlam olan üç fakülteyi ve dergilerini seçtik. Ankara Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakülteleri Dergileri. Bu çalışmada, belge tarihçiliği iki şekilde düşünülmüştür, yazılan çalışmada belge kullanımı ve yazının direkt belge çevirisi olması veya bir belge türünü tanıtmaları. Burada sadece İslam Tarihçilerinin makalelerine bakılmış, konu olarak İslam Tarihine girift olabilecek çalışmalar ele alınmamıştır. İslam Tarihi ve Sanatları ve Türk İslam Edebiyatı ile İslam Sanatları Tarihi ile ilgili yazılar bu çalışmanın dışında bırakılmıştır. Bu yazı ile İlahiyat Fakültelerinde yapılan İslam Tarihi çalışmalarının akademik olarak değerlendirilmesi amaçlanırken, makalemizin bundan sonra yapılması hedeflenen çalışmalara da ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: İslam tarihi; belge tarihçiliği; belge; ilahiyat fakültesi

ABSTRACT While document history is still a subject of debate in terms of credibility and adequacy among history studies, it is more common to say that history will not be documented when history is called. The document says that the archive, the memorandum, and the tombstone are also perceived in this context. We have tried to find an answer in our work by considering this as a matter of responsibility. We aimed to evaluate the Islamic history field articles published in the Theological Faculty magazines in terms of document historiography. However, we have chosen three faculties to narrow this area, which is too numerous, and we have chosen three faculties, both of which are deep in history and whose journal history is quite strong. Ankara University, Marmara University and Atatürk University Journal of Theology Faculty. In this work, the document history is considered in two ways, the use of the document in the written work and the direct translation of the document into the document, or the introduction of a document. Here, only the articles of the Islamic historians are looked at, and the studies that may be intricate to the Islamic History have not been addressed. Islamic History and Arts and Turkish Islamic Literature and History of Islamic Arts are excluded from this work. While it is aimed to evaluate the studies of Islamic History in the Faculty of Theology academically, we believe that it will shed light on the studies to be done afterwards.

Keywords: Islamic history; documentative history; document; faculty of divinity/theology

Tarih için, çok sayıda tanımının yanı sıra, geçmişte yaşananların bugün anlaşılmaya çalışılması denemesi ve günümüze katkısını araştırma çabasıdır denilebilir. Bu çabayı elimizdeki veriler yardımıyla yapacağımız bir gerçektir. Her ne kadar, güvenilirliği, objektifliği tartışılabilir da tarihin malzemesi belgedir. Bu yazılı olabilir, sözlü olabilir, görsel olabilir, anıtsal olabilir. Ancak tarihi anlamamanın da yazmanın da başka bir yolu olmasa gerektir. Yani birinci derece kaynaktan bahsettiğimizde belge kastediyoruz demektir.

Ancak bu demek değildir ki belge tarihçiliği yüzde yüz kesindir ve doğrudur. “Olaylardan geriye kalan belgeler tarihin ne kadarını yansıtmaktadır?” sorusu hep aklımızda olacaktır ki bu doğaldır. Muhtemelen yazıya aktarılabilirdiği kadarıyla bilgi sahibi olabilmekteyiz.¹ Ya da bu belgeden anladığımız kadarıyla tarihi öğrenebilmekte ve yazabilmekteyiz. Bu anlama olayı tarihçinin kişiliği, eğitimi, çevresi ile alakalıdır, bu durum da kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Ancak elde başka seçenek olmaması dolayısı ile tarih çalışmaları için belge her zaman önem arz edecektir. “Belgeyi yazan, belge dili, yazılış amacı, olaydan ne kadar zaman sonra yazıldığı ve elbette bütün bunların üzerine tarihçinin belgeden anladığı kadarından bir tarih metni çıkmaktadır. Karamsar bir tablo çizmek için değil ama bu hususta yapılan eleştirilerin varlığından en başta haberdar etmek üzere bu şekilde ifade edildi. Her şeye rağmen birinci el kaynak dediğimiz belgeler tarih çalışmalarının olmazsalarındır.”²

Tarihi diğer disiplinlerden ayırarak, kendine has metotları olan bir çalışma sahası haline getiren Ranke için belge (ki, burada belgeyle kastedilen birinci elden kaynaktır), kutsal olmasının yanı sıra, vazgeçilmezdir: Belge yoksa, tarih de yoktur. Ranke’ye göre, tarihçinin işi yalnızca “hakikatte ne olduğunu ortaya çıkarmaktır”. Hakikatte ne olduğu ise, belgelerde saklıdır ve ancak, belgelerin kritiğiyle ortaya çıkartılabilir. Filoloji temelli belge kritiğine dayanan hakikati ortaya çıkarma işlemi aslında, belgelerin içinde yer alan olguları ortaya çıkarma işlemidir.

Tarih artık, Ranke’nin tanımladığı gibi, birinci elden kaynakların tenkidıyla hakikati ortaya çıkarma işlemi değil, tarihçi ile olguları arasında karşılıklı devam eden süreç olarak tanımlanır. Ranke’nin yaptığı gibi, belgelere sadık kalarak, olguları olduğu gibi nakletme yerine, belgeleri farklı biçimlerde kullanma yolları denenir.³

Yaşadığımız andan bazen onlarca yıl öncesine ait, bazen de yüzlerce yıl öncesine ait bu belgeler ile ilgili dezavantajlarımız vardır. Ancak bu olaylar için gereken zaman ve zemini yeniden yaratabilmek mümkün olamayacağına göre, bunları yeniden anlamaya çalışmak için elimizde başka çıkar yol yoktur. “Tarihi olayları ortaya koyan araçlar veya belgeler doğrudan bizim görsel ve işitsel duyularımız değil, başkalarının doğrudan veya dolaylı yollarla bilgimize sundukları sözler ve yazılı belgelerdir. Bilgimize sunulan olayların nakledildikleri tarzda geçmişte cereyan edip etmediklerini anlamak için onları iade edemediğimiz gibi, duyularımıza sunmak üzere benzerlerini iade etmeye de gücümüz yetmez. Tarih olayları birer kere olmuşlar ve geçip gitmişlerdir, başkalarının görgü, bilgi ve duygularından yararlanarak mevcut olduklarını tespit ederiz.”⁴

¹ Fatma Acun, “Görsellik ve Yakın Dönem Tarih Araştırmalarında Kullanımı”, *Kebikeç*, 2004, sayı: 18, s.101; Ayrıca bkz. Fatma Acun, “Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1998, sayı:12, ss. 717-756.

² Acun, “Görsellik ve Yakın Dönem”, s.101.

³ Fatma Acun, “Tarihin İnşası Sürecinde Belge ve Kullanımı”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 18-20 Mart 2010, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2011, ss. 67-74.

⁴ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara, 1991, s. 4.

Tarihin bir ilim dalı olup olmadığı son zamanlara kadar tartışılan tek ilimdir demek çok abartı olmayacaktır. Her ilim, kendisini tanımlarken kendi tarihinden bahsetmek zorunluluğu hissetse bile ilim değildir demek oldukça dikkat çekici handikaplardan birisi olmuştur. Tarihin ilim olmadığını ifade eden anlayışı günümüzde bir kenara koymak çok haksız bir duruş olmasa gerektir. Ancak buna rağmen ve de haklı olarak tarihe ve tarih olarak yazılanlara bakışta eleştiriyi ön plana koyanlar mevcuttur. “Bu eleştiri tarihinin tespitine göre, tarih ilminin üç türlü kaynağı vardır: 1) anlatımlar- “merviyât” (traditions), 2) tarihî eserler- “abidat” (monuments), 3) yazılı kaynaklar- “mektubat” (scripts). Eleştiri, bu kaynakların varlıklarını tespit ettiği gibi, sıhhat durumlarını da ortaya koyar. Rivâyeti sened ve metin itibarıyla irdeleyen, gerçekte olup olmadığını aklın ve ilmin ilkeleri ışığında ortaya koyar. Akla ters düşen rivâyeti attığı gibi, ravilerin akıl, mantık ve hafıza durumlarının değerlendirmesini yapar, varılan sonuca göre rivayetlerini kabullenir veya reddeder.⁵ Böylece, eleştiri tarihi, rivâyet olunan ve naklolunan şeyleri sıkı bir incelemeye tâbi tutar; sonuçta güvenilir, bilimsel ve belgesel bilgiler elde eder. Ancak elimizdeki tarih kitaplarının kaçının eleştiricilik tarihi kurallarına veya standartlarına uygun olarak meydana getirildiği tartışma konusudur”.⁶

Tarih ve kaynakları ile ilgili pek çok açıdan eleştiri ve öneri mevcuttur, bu tartışmaları bir kenara bırakacak olursak çalışmamız ile ilgili birkaç hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. İslam Tarihi söz konusu olduğunda uzun bir dönem kastedilmekte ve yine bu husus ta hala tartışılmakla beraber İlahiyat Fakültelerinde İslam Tarihi kürsülerine konu olmaktadır. Tarih bölümlerince, ilahiyat fakültelerinde tarihçiliğin yapıp yapılmadığı veya doğru tarihçiliğin yapıp yapılmadığı sorunu halen tartışılan konudur. En çok üzerinde durulan hususlar, “bu kadar uzun dönem bir kürsü alanı olmamalı, ilahiyat fakültelerindeki tarihçiler belli düzeyde tarih bilgisi alt yapısından mahrumdur, kullanılan yöntemler tarih metodolojisinden uzaktır ve kullanılan kaynaklar tartışmalıdır, belirli bir dinî çerçeveden bakıldığı için en başında subjektif tarihçilik söz konusudur” şeklinde sıralanabilir.

Osmanlı tarih yazıcılığı serüveni ilk dönemlerden itibaren belge tarihçiliği olarak başlamış, özellikle XVI. yy’dan sonra bu alanın en iyi örnekleri görülmüştür.⁷ Zaman zaman belge tarihçiliğinin güven sorunu tartışılmakla birlikte çoğu tarihçi belgesiz tarih yazıcılığının eksik olacağı kanaatini taşımışlardır.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalıcık bunun en önemli örneklerindedir. İnalıcık Hoca özellikle Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri olan belge tarihçiliğine önem veren Uzunçarşılı hakkındaki tespitlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Uzunçarşılı, tarihi belgelere dayanarak yazmaya inanmış bir tarihçi idi. Hayatını belli başlı Osmanlı -arşivlerinde (İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi) o pek çok belge serilerini incelemekte geçirdi. İnanılmaz zenginlikteki bu arşiv malzemesi onun eserlerine kuşkusuz kalıcı bir nitelik kazandırmıştır. Bu belgelerin tarihçiliğe yeni bir ufuk kazandırdığına haklı olarak inanıyordu. Belgelere bağlılık, bu belgeleri okumakta güçlük çeken son kuşak bazı genç tarihçilerce “belge fetişizmi” olarak karşılanacaktır. Gerçekten belgeler de metodik bir eleştiri süzgecinden geçirilerek kullanılmalıdır.”⁸

⁵ Hizmetli, *age*, s. 4; ez-Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Ankara, 1972, c. 1, 82.

⁶ Bu konu ile ilgili ayrıca bkz. Osman Güner, “Zâkir Kâdirî Ugan’ın Hadis Sistematiğine Yönelik Eleştirilerinin Tahlil ve Tenkidi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sayı:17, ss. 65-94; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Terc. Zâkir Kâdirî Ugan, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1989; Zâkir Kâdirî Ugan, “Dini ve Gayr-ı Dini Rivâyetler”, *Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Teşrin-i Sâni 1926, sene 1, sayı: 4, s. 194.

⁷ Halil İnalıcık, Bülent Arı, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, 2007, sayı: 87, s. 213-247; Abdülkadir Özcan, “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2013, sayı: 1, ss. 271-294.

⁸ İnalıcık, Arı, agm, s. 238.

Salih Özbaran, bir tarihçinin işinin ne olduğu ve tarihin neliğinden yola çıkarak şöyle sormaktadır: *“Hiç geri gelemeyecek yaşantının sadece bir imgesi değil midir tarih? Kim tarihi kusursuz yazıyordu ki? Yanıtı şimdiye kadar verilememiş, bundan sonra da hiç verilemeyecek. Tam doğruyu bilmek, kusursuzluk yüklemek olası değil bu alacakaranlık evrende. Ama tarihçinin önünde hedefi vardır yine de; ona ele geçirdiği kaynaklarla ulaşmaya çalışır; disiplini gereğince saygınlık görür. Yine de, sonuca vardığını sansa da, başka bir tarihçinin sorusuyla karşılaşır, eksikliğini anlar, muhakkak bir yetersiz yanının bulunduğunu anlar ya da anlatırlar ona.”*⁹ Çoğu ilim adamı tarafından tartışılan mesele de bu olmuştur, tarihin malzemesi ve tarihçinin objektifliği. Ancak şu da bir gerçektir ki, tarih yazmak için eldeki malzemeye muhtacız ve evet her ilim insanı birer tarihe sahip olarak bu malzemeyi yorumlar. Bu açmaz veya bazılarının göre çeşitliliği en az sübjektif seviyeye indirmenin yolu daha çok ilk elden kaynağa bakarak karşılaştırma yapmaktır.

Özbaran, Şükrü Hanioglu'nun şu yorumunu da aynı bağlamda bize aktarmaktadır: *“Burada söylenilmek istenilen, bir toplumsal yapının, özelliklerinin her türlü teorik çerçeveden uzak bir yaklaşımla ele alınarak incelenmesinin gerekliliği değildir. Bu yaklaşımın ortaya çıkaracağı sonuçlar açıktır. Ama tarihimizi ve toplumumuzu, son derece mekanik ve o toplum hiç düşünülmezsizin ortaya atılmış teoriler ile incelemekte de bir sınır koymak; köşeleri bu teoriler ile belirlenebilecek sahada, özgürce, ilk elden kaynaklara inerek yorum yapmamız gerekmektedir.”*¹⁰ Benzer yorumlar Toktamış Ateş, Ömer Lütfi Barkan ve Ercüment Kuran tarafından da yapılmıştır. “Belge ile çalışılmalı ancak metodoloji iyi olmalı, yoksa dünya çapında tarihçilerimiz ortaya çıkamaz. Ancak şu da gözden kaçmamalı, başkalarının ürettiği teoriler bize ait hale getirilmeli, bunun için de daha çok belgeye bakmalıdır.”¹¹

Özbaran Engin Akarlı'dan ve yapmaya çalıştığı şeyin zor ama doğru olduğundan bahsettikten sonra, *“... Gerçekten hiç kolay değil belgelerle kavramları uyum içinde kullanabilmek, onları birbirleri karşısında anlamsız/bağlantısız bırakmamak.”*¹² tespitiyle sözlerini sonlandırmaktadır. Tarihçilik başlı başına zor bir meslek olup belge tarihçiliği daha zordur. Bu sebeple bazı tarihçiler tarihin tarihini yazmayı tercih etmişler bazı tarihçiler ise belgesiz tarihçilik yapılamayacağını savunmuşlardır. Bu tartışma asırlardır devam etmekte ve edeceğe benzemektedir.

Biz de bu tartışma alanlarından birisi olan bir hususa dikkat çekmeyi hedefledik. İlahiyat fakültele-
rindeki dergilerde yayımlanan İslam Tarihi alanı çalışmalarını belge tarihçiliği açısından değerlendirmeye çalıştık. Daha önce yine benzer endişeler ile İlahiyat Fakültelerinde yapılan Yüksek Lisans ve Doktora tez çalışmalarını değerlendirmiş, beklenenlerin aksine bulgulara ulaşmıştık.¹³

Bu çalışmanın benzeri de Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Fatma Acun tarafından hazırlanmıştır. Kendisi; bir tebliğ kapsamında Belleten ve ATAM dergilerini taramıştır. Belleten'de toplam 167 ma-

⁹ Salih Özbaran, *Tarihçilik Zor Zanaat, (Ateşlenen Bir Alana İlişkin Tepkiler)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015, ss. 14-15.

¹⁰ Salih Özbaran, “Türkiye’de Tarihçiliğin Görüntüsü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1992, c. 1, sayı: 2, s. 39; M. Ş. Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, 1985, s. 2.

¹¹ Özbaran, agm, s. 38, T. Ateş, “Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt”, *Toplum ve Bilim*, 1977, sayı: 4, s. 75; Ö. L. Barkan, “Feodal Düzen Osmanlı Tımarı”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Yay. O. Okyar), Ankara, 1975, s. 1; Özbaran, agm, s. 47, “E. Kuran ile Yapılan Söyleşi”, *Milli Kültür*, Şubat 1991, ss. 4-5; Y. Öztuna, “Osmanlı Araştırmalarında Arşivlerin Yeri”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Mayıs 1985*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1985, s. 53-60.

¹² Özbaran, agm, s. 44.

¹³ Halide Aslan, “İlahiyat Fakültelerinde Hazırlanan İslam Tarihi Tezlerinin Dönem, Kaynak Ve Yöntem Açısından- Değerlendirilmesi”, *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 2016 Elazığ)*, Elazığ, 2016, ss. 346-360.

kaleyi değerlendirilmiştir. “... Bunun içinden 9 adedinde belge tenkidi, 31 adedinde belgeden doğrudan nakil, 74’ünde belgeyi farklı bağlamda kullanma, 48’inde belgeyi diğer belgelerle karşılaştırma ve sadece 5’inde belgeyi bir teori veya tez çerçevesinde kullanma yoluna gidilmiştir. ATAM dergisinde ise, çalışmaya dahil edilen makale sayısı 247’dir. Bunun 15’inde belge tenkidi yapılmış, 160’ında yani yarıdan fazlasında belgeden nakil yoluna gidilmiş, 48’inde belgeyi farklı bağlamda değerlendirme, 20’sinde belgeleri karşılaştırma ve sadece 4’ünde belgedeki verileri bir teoriyi destekleme veya çürütme yoluna gidilmiştir.” şeklinde tanıtmıştır çalışmasını.¹⁴

Acun tespitlerini de yayımlamış ve değerlendirmiştir. Onun çalışmasının şöyle bir farkı vardır demek yanlış olmayacaktır; Acun sadece belge tarihçiliği yapılan makaleleri değerlendirmiştir; biz ise İlahiyat fakültelerinde İslam Tarihi alanındaki makaleleri belge tarihçiliği açısından ele almaya çalıştık. Dolayısı ile belge tarihçiliği yapıp yapılmadığı, hangi dönem incelendiği, ne tür bir makale olduğu gibi daha farklı tespitlerimiz olmuştur. Böyle bir çeşitlilik çok normaldir, bunun en önemli sebebi İlahiyat fakültelerinde İslam Tarihi alanının çok geniş olması demek yanlış olmayacaktır. Bu dönemler tarih fakültelerinde ayrı kürsülere tekabül etmektedir. Bunun İlahiyat Fakültelerindeki İslam Tarihi Bölümlerine yansıyan en büyük eksiği metod eksikliği olarak dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber’in doğduğu ortamın tarihi ile başlatılması gelenek olan İslam Tarihi Cumhuriyet dönemine kadar getirilir. Bu da çok geniş bir zaman dilimi ve çok geniş bir coğrafyaya tekabül etmektedir. Farklı metod gerektiren bir durum arz etmesi gerekir iken aynı metod 571 yılı için de 1900 yılı için de kullanılmaya çalışılmaktadır.

SEÇİLEN DERGİLERDEKİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

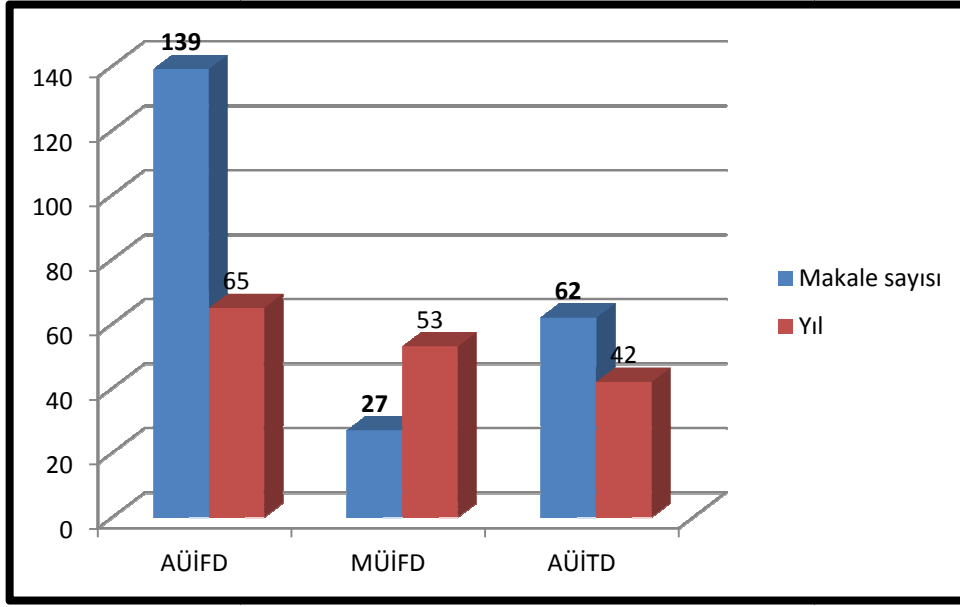
Çalışmamız için üç ilahiyat fakültesinin üç dergisi seçilmiştir. Makalede değerlendirmek için seçtiğimiz bu dergiler; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (MÜİFD), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (AÜİTD) olup yıl olarak en eski tarihli olmaları hasebiyle bu dergiler seçilmişlerdir.¹⁵ AÜİFD 1952’den bu yana, MÜİFD 1963’den bu yana, AÜİTD ise 1975’den bu yana yayın yapmış olmaları dolayısı ile İlahiyat fakülteleri tarihinde önemli yer arz etmektedirler.

Bu dergilerden AÜİFD’de İslam Tarihi ile ilgili 139 makale, MÜİFD’de 27 makale, AÜİTD’de ise 62 makale tespit edilmiştir. Bu makaleler yalnızca İslam Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyeleri tarafından yazılan makaleler olup, zaman zaman Hadis, Tefsir, Mezhepler Tarihi veya Kelam Anabilim Dallarında yapılmış ancak İslam Tarihi ile alakalı olan makaleler araştırma dışı bırakılmıştır.

Konuya belge tarihçiliği açısından yaklaşıırken Fatma Acun kadar sistemli olunamamıştır, zira sadece arşiv belgesi olarak düşünülse idi çalışma verisi, çok az makale üzerinden konuşulması gerekirdi ki bu da sağlıklı sonuçların üretimine izin vermezdi. Ancak şu hususu da belirtmelidir ki, bu makale, daha çok dergi üzerinden gerçekleşirse sonuçlar daha anlamlı olacaktır.

¹⁴ Fatma Acun, “Tarihin İnşası Sürecinde Belge ve Kullanımı”, ss. 67-74.

¹⁵ Bugün Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi olup, daha önce Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi olarak yayımlanan deri, 1985’den beri; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi ise 1986’dan bu yana yayımlanmaktadır. İstanbul Dârülfünun İlahiyat Fakültesi tarafından 1925-1933 yılları arasında çıkarılan ilmi mecmua olan Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası (Dergi hakkında bkz. Hamit Er, “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 8, s. 526-527.) ise 1999 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi olarak yayım hayatına devam etmekte olup, arada uzun süre sekteye uğraması hasebiyle araştırma için seçim dışı bırakılmıştır.

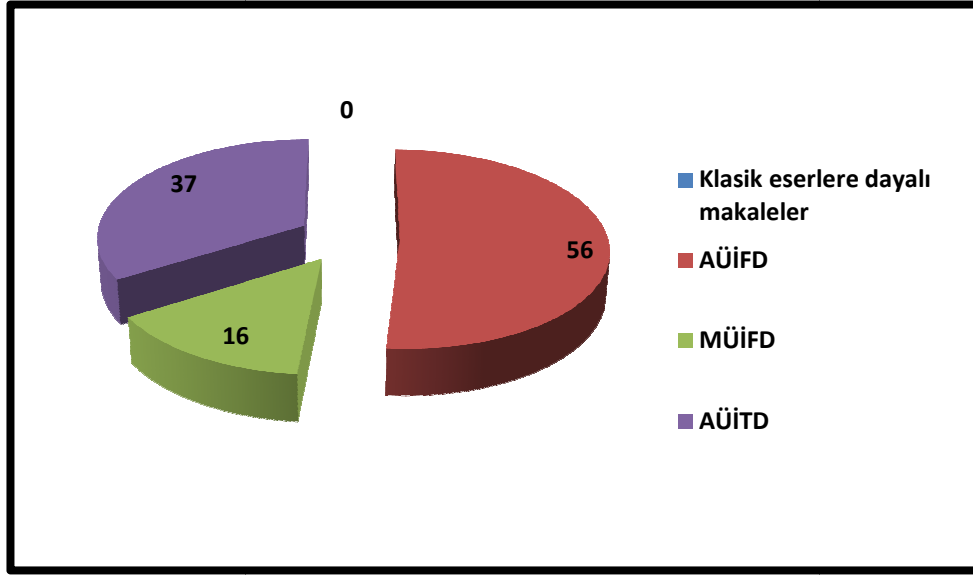

GRAFİK 1: Seçilen dergilerin yıl ve makale sayılarını gösterir.

Sayılarla bakıldığında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yıl ile karşılaştırılsa da diğerlerine nazaran daha fazla makale yayımlanmış olması dikkat çekicidir. Bu durumun hem bu kürsünün güçlü bir kürsü olmasından hem de genç akademisyenlerin (o dönem) fazla olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde ise beklendiğinden daha az makale tespit edilmiştir. Bunun olası sebebi ise İstanbul'un çok eskiden beri farklı yayın imkânlarına sahip olması ve yayın alternatiflerinin çeşitliliği şeklinde tahmin edilmektedir. Çünkü Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi kürsüsü öğretim üyelerinin yayımlarına bakıldığında farklı dergiler dikkat çekmektedir. Bunun dışında da farklı sebepler olasıdır. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde sayı ve tarih doğru orantılı olarak görülmektedir.

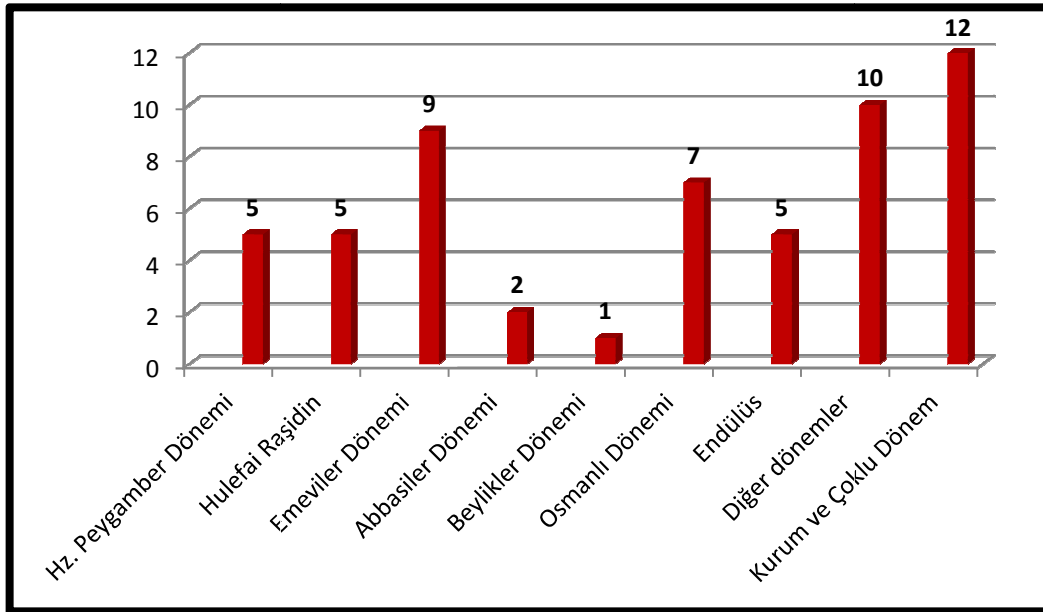
Çalışmamızda, belgeden kasıt sadece arşiv belgesi ya da kitabe benzeri materyaller olmayıp klasik kaynaklar da buna dâhil edilmiştir. Dolayısı ile klasik kaynağın belge olarak değerlendirildiği makaleler söz konusudur. Bunlar Osmanlı dönemi ile alakalı ise konu ya da dönem ile ilgili tarih çalışmaları değerlendirilmiştir. Zaman zaman bu çalışmalardan sadece ilgili bölümler alınmış, bazen de özellikle çoklu dönem çalışmalarında konu bazlı olmak üzere çok sayıda klasik kaynağa bakılarak konunun tarihî olarak en iyi şekilde ortaya konulmasına çalışılmıştır. Bazı çalışmalarda tarihî kaynaklara yeni gözle, ya da yeni yöntemle bakışlar da söz konusu olmuştur. Bu bağlamda en iyi çalışmalar bu yeni yöntem arama ya da deneme çalışmaları olsa gerektir.

Belge tarihçiliği ile ilgili hala tartışmaların devam ettiği giriş bölümünde ifade edildi, bu sebeple her ne kadar eleştirilse de tarih için belgenin gereksinimi noktasında yerini dolduracak bir malzeme bulunmuş değildir. Diğer tarih kaynakları da şüphesiz kıymetlidir ancak bu alanda en çok sahip olunan kaynak grubu hiç şüphesiz belgelerdir. Belge kullanılmayan makaleler ise genelde modern çalışmalar ve modern yöntemler kullanılarak hazırlanan veya çeviri yapılan çalışmalardır.

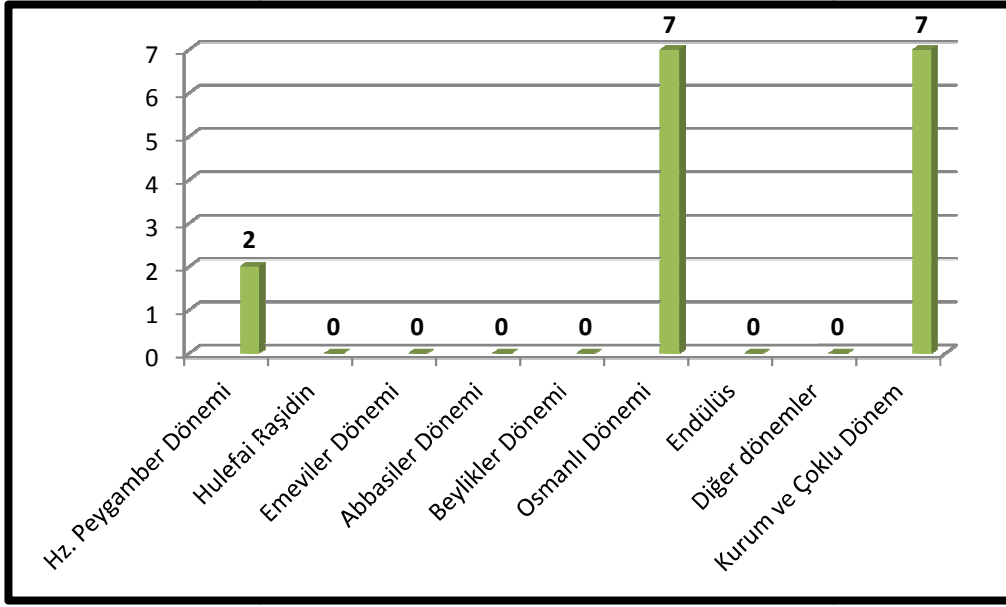

GRAFİK 2: Klasik eserlere dayalı makalelerin seçilen dergilere göre dağılımı.

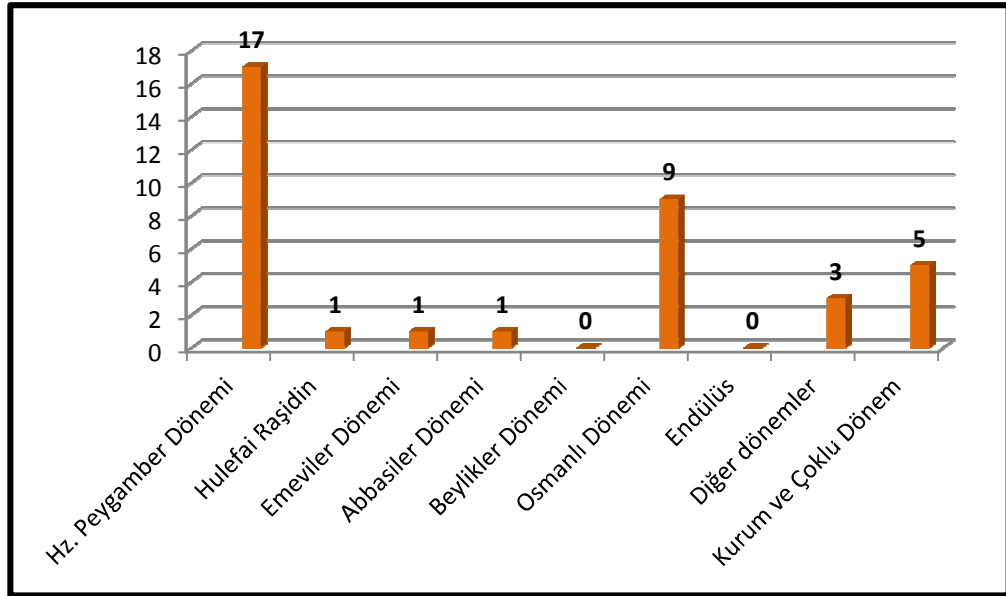
Klasik eserlerden kasıt, dönem kayıtları, kronikleri veya döneme yakın zamanda yazılmış tarih eserleridir. Bu kaynak türü ilahiyat fakülteleri İslam Tarihi çalışmalarında çok kullanılmıştır. Bunun sebebi, bazı dönemler için farklı kaynak gruplarına sahip olunmamasıdır.

GRAFİK 3: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde klasik eserlere dayalı makale dağılımı

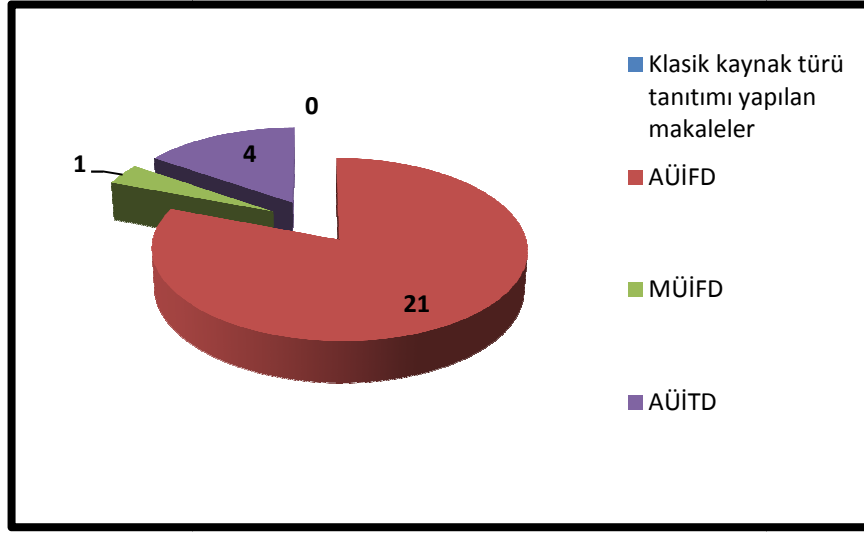

GRAFİK4: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde klasik eserlere dayalı makale dağılımı.

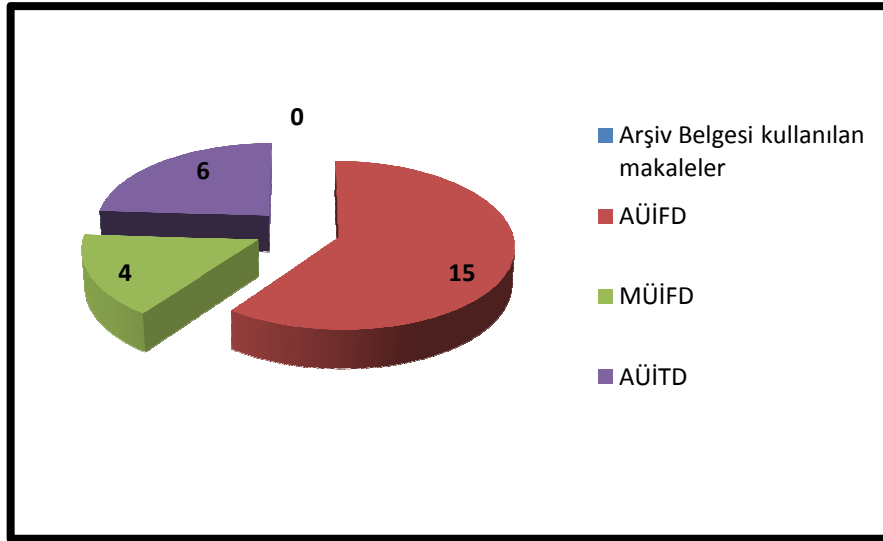
GRAFİK 5: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi'nde klasik eserlere dayalı makale dağılımı.

Klasik eserlere dayalı yapılan çalışmalara bakıldığında AÜİFD'de kurum ve çoklu dönem çalışmaları ilk sırada Emevîler dönemi ikinci sırada; MÜİFD'de yine kurum ve çoklu dönem çalışmaları ilk sırada Osmanlı dönemi ikinci sırada; AÜİTD'de ise Hz. Peygamber dönemi ilk sırada, Osmanlı dönemi ikinci sırada yer almaktadır.

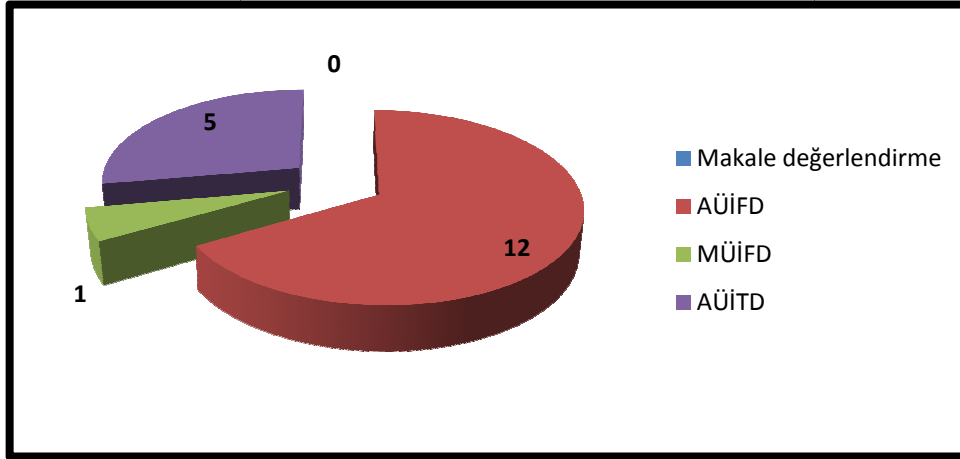
GRAFİK 6: Klasik kaynak ve belge türü tanıtımı yapılan makalelerin dergilere göre dağılımı.

Klasik kaynak türü ve belge tanıtımından, her türlü kaynak türünün ilim dünyasına kazandırılması veya tanıtılması kastedilmektedir. Bunların arasında kütüphanelerin tozlu raflarında kaybolmuş el yazması bir kronik de, bir dönem tarihi de, bir belge türü de, bir vesikanın tanıtımı da yer alabilmektedir.

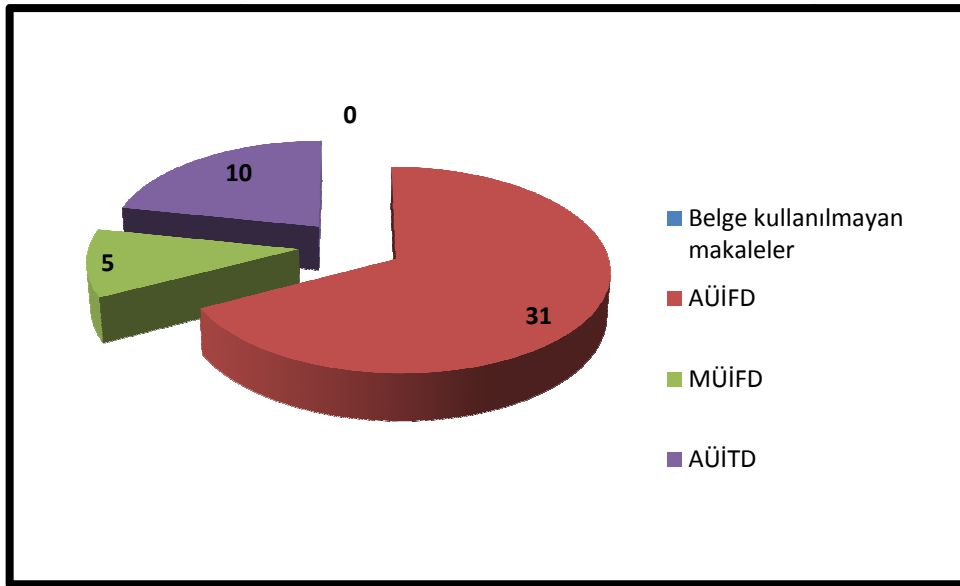
GRAFİK 7: Arşiv belgesi kullanılan makalelerin dergilere göre dağılımı.

Arşiv belgelerinden kastımız, dönemlere göre değişmekle birlikte daha çok Osmanlı döneminde yoğunluk kazanmıştır. Arşiv belgesi kullanılan makalelerin dergilere dağılımına baktığımızda İslam Tarihi alanında yazılan makaleler ile doğru orantılı olduğu dikkat çekmektedir. Bu zaman zaman bir dönem tarihi olabilmekte, zaman zaman bir hadisenin aydınlatılması konusu olabilmektedir. Osmanlı dönemi ile yoğunluk kazanmış olması ise tamamen, bu döneme ait elimizdeki malzemenin diğer dönemlere göre daha fazla olmasıdır demek yanlış olmayacaktır.

GRAFİK 8: Makale değerlendirmelerinin dergilere göre dağılımı.

Makale değerlendirmelerin çoğunu çeviriler oluşturmaktadır. Çeşitli dillerden yapılan İslam tarihi konulu makaleler de bu alanda yer tutmuştur. Bu makalelerin bazılarında ciddi değerlendirme ve tartışmalara yer verildiği halde diğer bazılarında ise sadece makale çevirisi aktarılmıştır. Bu tür çalışmaların alana katkısı muhakkaktır.

GRAFİK 9: Belge kullanılmayan makalelerin dergilere göre dağılımı.

Belge kullanılmayan makaleler ise ne klasik tarihe ne de arşiv kaynaklarına dayanmayan, ya tamamen modern kaynaklara dayanarak hazırlanan ya da daha önce yapılan çalışmaların değerlendirmelerinin yapıldığı zaman zaman dipnota bile gerek duymayan çalışmalardır. Bu çalışmalar genellikle tarihi meselelerin değerlendirilmesi, kurumlar hakkında değerlendirmeler şeklinde dikkat çekmektedir.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİ

İlahiyat fakülteleri İslam Tarihi Anabilim Dallarını temsilen ele aldığımız üç üniversitenin ilgili fakülte ve bölüm öğretim elemanları tarafından hazırlanan makalelerin belge tarihçiliği açısından değerlendirilmeye çalışıldığı çalışmamızda ulaştığımız sonuçlardan bazıları:

İlahiyat Fakülteleri Dergilerinde İslam Tarihi alanında yazılan makalelerde;

- Belge tarihçiliğinden kasıt sadece belge ve vesika olmayıp klasik kaynaklar da bu bağlamda değerlendirilmiştir. Birinci el kaynakların tamamı belge tarihçiliğine dâhil edilmiştir.
- Yapılan çalışmalar sayısal olarak AÜİFD’de daha fazla tespit edilmiştir.
- Dönem olarak Osmanlı, Hz. Peygamber dönemi birinci sıradadır.
- Arşiv belgelerinin en çok kaynak olarak kullanıldığı makaleler AÜİFD’de fazladır.
- Coğrafi verilerin, kullanıldığı çalışmalar az da olsa mevcuttur.
- Yazılı belgelerin dışında kitâbe, mezar taşı veya sanatsal verileri tarihi açıdan kullanan çalışmalar az da olsa mevcuttur.
- Belge tarihçiliğine metodolojik yaklaşım sergileyen çalışma tespit edilememiştir.
- Belge tarihçiliğine geniş kapsamlı bakan, resim, video, antropolojik verilerin kullanıldığı çalışma tespit edilememiştir.

Bu sonuçları bazı açılardan değerlendirmek gerekirse:

- Seçilen alan ile ilgili makalelerin AÜİFD’de daha fazla olmasının sebepleri hem alanın öğretim elemanı açısından çok kısa sürede zenginleştirilmesi, hem de genç elemanların varlığı dolayısı ile doçentlik ve profesörlük için gerekli şartların haiziyeti için makale yazılmıştır demek yanlış olmayacaktır.
- MÜİFD’de beklenenden az makale olmasının en önemli sebebi İstanbul’da yayım ve yayın çeşitliliği dolayısıyla alternatiflerin fazla olması ihtimali öne çıkmaktadır.
- AÜİTD’de ise öğretim elemanı, yıl ve makale sayısı orantılı görünmektedir.
- Her fakültede her dönem ile ilgili çalışma yapılmıştır ancak AÜİFD’de bu çeşitlilik sayılara neredeyse eşit derecede yansımıştır.
- Bazı konular sadece bir dergide ele alınmıştır, buna en iyi örnek Endülüs Emevileri konusudur. Konunun bilinen dillerden farklı dillere ihtiyaç duyması, çok farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış olması dolayısı ile dil, kültür, din çeşitliliğine sahip olması çalışılmasını zorlaştırmış olmalıdır. Bu bağlamda AÜİFD’de Mehmet Özdemir’in çalışmaları öncü olmuştur.
- Bazı dönemlere çok ilgi var iken bazı dönemler ya hiç ilgi görmemiş, ya da çok az ilgi görmüştür. Hz. Muhammed dönemi ve Osmanlı dönemleri en çok ilgi duyulan dönemler arasındadır. Ancak Memlükler, Harezşahlar/Harizmşahlar, Sâmânoğulları, Büveyhoğulları vb. gibi dönemler neredeyse yok denecek kadar az çalışılan dönemlerdir.
- Belge tarihçiliği açısından bakıldığında klasik kaynaklara hâkimiyetin oldukça ileri olduğu dikkat çekmektedir. Bu da dönem dillerine hâkimiyeti göstermesi açısından önemlidir.
- Arşiv belgeleri denildiğinde genellikle Osmanlı dönemi akla gelmiş ve bu döneme ait arşiv vesikaları üzerinden çalışmalar yapılmıştır.

Konu ile ilgili naçizane yapılabilecek birkaç öneri:

- Belge tarihçiliği metodoloji olarak yüksek lisans ve doktora derslerinde, dönemsel olarak ayrılarak öğretilmesine önem gösterilmelidir.
- Metot konusunda hayli eleştirilen çalışmaların zaman zaman haddi aşığı görülse de haklılık payı da yüksektir. Bu hususta yüksek lisans ve doktora öğrencilerine genel araştırma metotlarının ötesinde alan ve hatta dönem metodolojileri ders olarak verilmelidir.
- Bâkir alanların, dönemlerin, konuların araştırılması teşvik edilmelidir.
- Arşiv vesikası denilince klasik belgenin yanı sıra kitabe, mezar taşı, sanat eserlerinin de veri olarak kullanımına ağırlık verilmelidir.
- Bazı dönemlerle ilgili olarak antropolojik, filolojik, arkeolojik veri kullanımı gündeme getirilmeli, bunlarla ilgili çalışmalar teşvik edilmelidir.
- Yine klasik belge-vesika kullanımının yanı sıra görsel, işitsel ve sanatsal materyallerin de tarih eğitim, öğretim ve yazımında kullanımı artırılmalı, bu hususta yapılacak çalışmalar desteklenmelidir.
- Ekip çalışmalarına önem verilmelidir. Zaman zaman benzer konuların farklı fakültelerde yapılması, hem tekrara sebep olmakta, hem sahip olunan alt yapının verimli kullanılmamasına yol açmaktadır. Bu hususta birbirini tamamlayan çalışmalar ekip çalışmaları ile desteklenmelidir.
- İlahiyat fakülteleri İslam Tarihi bölümleri tarafından yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun tarih bölümlerinde yapılan çalışmalardan daha az kıymetli olmadığı bilinmelidir. Sahip olunan bazı avantajlar özellikle dil ve döneme farklı açılardan hâkimiyet iyi değerlendirilmeli, metodolojik olarak daha iyi hale getirilmelidir.

Ek: 1 Grafiklerin Sayısal Değerleri***Klasik Eserlere Dayalı Makaleler:***

Hz. Peygamber Dönemi: AÜİFD: 14-15-21-22-25 MÜİFD: 23-27 AÜİTD: 13-15-19-28-30-31-32-35-38-39-44-45-47-49-54-55-56

Hulefâ-i Râşidîn: AÜİFD: 24-46-48-52-97 MÜİFD 0 AÜİTD: 61

Emevîler Dönemi: AÜİFD: 81-83-86-89-90-100-109-113-119 MÜİFD: 0 AÜİTD: 1

Abbasîler Dönemi: AÜİFD: 23-80 MÜİFD: 0 AÜİTD: 2

Beylikler Dönemi: AÜİFD: 13 MÜİFD: 0 AÜİTD: 0

Osmanlı Dönemi: AÜİFD: 39-71-73-93-131-132-134 MÜİFD: 4-5-6-8-11-13-22 AÜİTD: 3-27-34-37-46-48-50-51-60

Endülüs: AÜİFD: 76-77-85-92-99 MÜİFD: 0 AÜİTD: 0

Diğer dönemler: AÜİFD: 26-27-96-101-102-103-112-115-116-117 MÜİFD: 0 AÜİTD: 22-23-62

Genel olarak konu bazında çoklu dönem tarihleri ve kurumlar: AÜİFD: 1-3-31-32-35-54-60-74-91-118-121-123- MÜİFD: 1-2-7-14-15-16-20 AÜİTD: 8-14-17-21-53

Klasik kaynak türü tanıtımı: AÜİFD: 4-9-34-42-43-47-49-56-59-62-63-66-84-98-113-114-120-122-128-137-139 MÜİFD: 21 AÜİTD: 5-25-57-58-

Arşiv Belgesi Kullanılan Makaleler:

Selçuklu Dönemi: AÜİFD: 5 MÜİFD 0 AÜİTD

Osmanlı Dönemi: AÜFD: 50-75-88-95-106-124-126-129-130-133- MÜİFD 3-9-10 AÜİTD 4-7-10-20-

Genel: AİÜFD: 69 MÜİFD: 12 AÜİTD: 0

Kitabe-Mezar vs kullanılan makaleler: AÜİFD: 33 MÜİFD: 0 AÜİTD: 11

Şehir Tarihi (Hem arşiv belgesi hem klasik kaynak kullanılan) makaleler: AÜFD: 8-78 MÜİFD: 0 AÜİTD: 36

Makale Değerlendirme:

AÜİFD: 6-10-11-40-53-58-67-68-104-110-111-138- MÜİFD: 25 AÜİTD: 12-16-18-26-33.

Belge Kullanılmayan Makaleler:

AÜİFD: 12-16-17-18-19-20-28-29-30-36-38-41-44-45-51-55-57-61-65-70-72-79-82-87-94-105-107-108-125-127-135 MÜİFD:17- 18-19-24-26 AÜİTD: 6-9-23-29-40-41-42-43-52-59

Diğer:

AÜİFD: 2-7-37-64-136- MÜİFD: 0 AÜİTD: 0

KAYNAKÇA

- ACUN, Fatma, "Görsellik ve Yakın Dönem Tarih Araştırmalarında Kullanımı", *Kebikeç*, 2004, sayı: 18, ss. 95-118.
- ACUN, Fatma, "Tarihin İnşası Sürecinde Belge ve Kullanımı", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 18- 20 Mart 2010, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, ss. 67-74.
- ACUN, Fatma, "Yakın Dönem Tarihi Metodolojisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1998, sayı: 12 ss. 717-756.
- ASLAN, Halide, "İlahiyat Fakültelerinde Hazırlanan İslam Tarihi Tezlerinin Dönem, Kaynak ve Yöntem Açısından Değerlendirilmesi", *1.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 2016 Elazığ)*, Elazığ, 2016, ss. 346-360.
- ATEŞ, T., "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", *Toplum ve Bilim*, 1977, sayı: 4, ss. 93-102.
- BARKAN, Ö. L., "Feodal Düzen Osmanlı Tımarı", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (Yay. O. Okyar), Ankara, 1975, ss. 8-10.

- E. Kuran ile Yapılan Söyleşi, *Milli Kültür*, Şubat 1991, ss. 4-5.
- ER, Hamit "Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. 8, ss. 526-527.
- ZEBİDİ, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, Ankara, 1972.
- GÜNER, Osman, "Zâkir Kâdirî Ugan'ın Hadis Sistematiğine Yönelik Eleştirilerinin Tahlil ve Tenkidi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17, yıl: 2004, ss. 65-94.
- HANIOĞLU, M. Ş., *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, 1985.
- HİZMETLİ, Sabri, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, Ankara, 1991.
- İBN HALDÜN, *Mukaddime*, Terc. Zâkir Kâdirî Ugan, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1989.
- İNALCIK, Halil, ARI, Bülent, "Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, 2007, sayı:87, ss. 213-247.
- ÖZBARAN, Salih, "Türkiye'de Tarihçiliğin Görüntüsü", *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş*

- Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1992, c. 1, sayı: 2, ss. 33-49.
- ÖZBARAN, Salih, *Tarihçilik Zor Zanaat, (Ateşlenen Bir Alana İlişkin Tepkiler)*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2013, sayı:1, ss. 271-294.
- ÖZTUNA, Y., "Osmanlı Araştırmalarında Arşivlerin Yeri". Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Mayıs 1985, İstanbul Matbaası İstanbul, 1985, ss. 53-60.
- UGAN, Zâkir Kâdirî, "Dîni ve Gayrı Dîni Rivâyetler", *Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Teşrin-i Sâni 1926, sene 1, S. 4, ss. 133-194.
- Dergi makalelerinin taranarak okunup değerlendirilmesi için kullanılan web siteleri:
<http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=37>
<https://ilahiyat.marmara.edu.tr/akademik/yayinlar/dergiler/>
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/atauniilah>